

ALEKSANDER LORENČIČ*

PREHOD V KAPITALIZEM: IZKUŠNJA SLOVENIJE, ČEŠKE, SRBIJE IN HRVAŠKE

Padec berlinskega zidu je na simbolni ravni označil začetek tranzicije, procesa, ki je zajel več kot 30 držav. Vse so si prizadevale čim uspešneje prebroditi transformacijsko krizo, pri tem pa so bile ene bolj, druge manj uspešne. Poleg izhodiščnih pogojev je na prehod iz transformacijske recesije in nadaljnji gospodarski razvoj vplivalo še več dejavnikov. V razpravi je to na primeru Slovenije, Srbije, Hrvaške (nekdanje »bratske« republike v okviru Jugoslavije) in Češke (najprej ji je uspel miren prehod v demokracijo, nato še sporazumna ločitev od Slovaške) podrobneje predstavljeno.

Ključne besede: tranzicija, gospodarstvo, privatizacija, Slovenija, Češka, Srbija, Hrvaška

»Leto čudežev«

»Tako ne moremo več živeti« so bile besede Mihaila Gorbačova marca 1985, ki so jasno nakazovale, da se bliža konec takratne socialistične družbene ureditve.¹ In res, leta 1989, ki ga je zgodovinar Timothy Garton Ash imenoval za »leto čudežev«, so kot domine začeli padati socialistični režimi.² V letih 1989–1991 so bile v tranzicijskih državah izvedene demokratične volitve, prehod v tržno gospodarstvo in kapitalizem pa je v vseh državah sprožil velike pretrese in padec v proizvodnji, zato se je njihov položaj glede na države Evropske skupnosti močno poslabšal. Konec osemdesetih oziroma v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je torej prišlo do preloma s staro družbeno ureditvijo, številne države so se osvobodile komunizma. V tem času so z zemljevida izginile nekatere države, rodile pa so se nove: Estonija, Latvija, Litva, Belorusija, Ukrajina, Moldavija, Slovaška, Češka in na ozemlju Jugoslavije Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Srbija in Črna gora, ter Makedonija.³ Komulativni padec bruto domačega proizvoda je že v obdobju 1989–1992 v Sloveniji, na Češkem, Madžarskem in Poljskem znašal okoli 20 odstotkov, padec industrijske proizvodnje pa je bil še večji. Glede na relativne razlike in časovne distance s primerjanimi državami Evropske skupnosti pred tranzicijskim obdobjem se je relativni položaj Slovenije glede na bruto domači proizvod na prebivalca bistveno poslabšal: Slovenija je leta 1991 zaostajala za Italijo za 30 let, za Španijo 19 let, za Irsko 13 let, za Portugalsko okoli 6 let, ohranila pa je na primer še eno leto prednosti pred Grčijo pri tem kazalniku.⁴

Dileme tranzicijskih držav

Ekonomist Janez Šušteršič loči tri osnovne tipe tranzicije: endogeno, eksogeno in re-

* dr., asistent z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, aleksander.lorencic@inz.si

1 Judt, *Povojna Evropa 1945–2005*, str. 672.

2 Blažek, *Transitions to Democracy. Transformation: The Czech Experience*, str. 173.

3 Judt, *Povojna Evropa*, str. 729.

4 Sicherl, *Scenariji gospodarskega razvoja Slovenije. Splošni pogoji za gospodarski razvoj*, str. 333–350.

gresivno tranzicijo. Za endogeni tip tranzicije je značilno, da se je proces preoblikovanja družbene in gospodarske ureditve začel že nekaj let pred formalnim prehodom v demokracijo (Slovenija, Madžarska), pri državah z eksogenim tipom tranzicije v predtranzicijskem obdobju ni prišlo do pomembnejših reform (Češka), za države z regresivnim tipom tranzicije pa je bilo po Šušteršičevim mnenju značilno, da so kljub formalnim spremembam ohranjale ali celo krepile neformalne norme, vzorce obnašanja in način vladavine, ki so bili značilni za kolektivistično obdobje.⁵

O pristopu in o izbranih metodah k tranziciji je bilo že veliko napisanega. Ali reforme izvesti s tako imenovano »šok terapijo« ali se odločiti za postopni pristop, je bilo vprašanje za vsako tranzicijsko vlado.⁶ Novim, največkrat neizkušenim vladam z romantičnimi pričakovanji so na pomoč priskočile mednarodne finančne institucije in svetovalci, ki so o državah, ki so jim svetovali, v resnici niso vedeli veliko. Osnovni cilj jim je bila dokončna odprava socializma in obstoječih institucij namesto postopnega ustvarjanja posamezni državi ustreznega gospodarskega sistema in povečanja gospodarskega razcveta za celotno družbo ter ne samo za del nje. Vsekakor je bil cilj vseh postsocialističnih držav čim hitreje in čim bolj uspešno preiti v sistem tržnega gospodarstva. Uspešno tržno gospodarstvo je bilo tudi cilj Slovenije, kar pa je bilo vse prej kot lahko izvedljivo.⁷ Po eni strani so se države na prehodu lahko zgledovale po nekaterih svetovnih trgih, kjer so že poznali tržno gospodarstvo in so ga preprosto lahko »uvozile«. Pri tem so predvsem sledile načelom tako imenovanega Washingtonskega konsenza. Slednjega je leta 1989 predstavil John Williamson, ekonomist na Inštitutu za mednarodno ekonomijo v Washingtonu. Kot je zapisal Noam Chomsky je neoliberalni⁸ Washingtonski konsenz predstavljal »vrsto tržno usmerjenih načel, ki so jih pripravile vlada Združenih držav Amerike (ZDA) in mednarodne finančne institucije«. Temeljna pravila konsenza pa so bila: liberalizirati trgovino in finance, dovoliti, da trg postavlja ceno, zajezi inflacijo (makroekonomska stabilnost), varčevalni ukrepi in privatizacija. Eno od načel je bilo tudi, da se naj država ne vmešava v gospodarstvo. Chomsky meni, da so bili »poglavitni arhitekti neoliberalnega Washingtonskega konsenza lastniki zasebne ekonomije, predvsem ogromne korporacije, ki nadzorujejo velik del mednarodne ekonomije in imajo sredstva, da obvladujejo nastajanje politike kot tudi strukturiranje mišljenj in stališč«, v tem sistemu pa so imele ZDA glavno vlogo. Zgodovinar Gerald Haines je to dogajanje opisal z naslednjimi besedami: »Po drugi svetovni vojni so ZDA zaradi koristoljublja prevzele vlogo za blaginjo svetovnega kapitalističnega sistema.«⁹ O vlogi ZDA v 20. stoletju in kapitalizmu sploh je v svoji knjigi razmišljal tudi eden največjih strokovnjakov za analizo svetovnega sistema in zgodovinsko sociologijo Giovanni Arrighi, ki je menil, da v zgodovini moderne obstajajo vzorci cikličnih gibanj. Po genovskem, nizozemskem in britanskem ciklu je bilo 20. stoletje zaznamovano z ameriškim ciklom. Kot vemo je ameriški hegemoni center leta 2008 zašel v krizo, ki je bila posledica poka nepremičninskega in finančnega balona

5 Šušteršič, *Politično gospodarski cikli*, str. 99–129.

6 S ciljem, da bi omogočili čim mehkejši tako gospodarski in socialni prehod, je tako imenovani gradualistični pristop dajal prednost postopnosti in pragmatičnosti pri uvajanju reform. Pri tako imenovani »šok terapiji« pa je šlo za hitre spremembe in reforme, kjer so si prizadevali s hkratno izvedbo makroekonomske stabilizacije, liberalizacijo financ in trgovine, mikroekonomskega prestrukturiranja in privatizacije čim hitreje prebroditi transformacijsko krizo.

7 Lorenčič, *Tranzicija slovenskega gospodarstva*, str. 20–21.

8 Neoliberalizem je nasprotje teoriji Johna Maynarda Keynesa. Zmanjšuje pomen ali tudi povsem zavrača državne posege v gospodarstvo, celo v primerih, ko naj bi ti podprli dejavnosti zasebnega kapitala. Najpomembnejši sodobni predstavniki neoliberalizma so Michael Polanyi, Friedrich August von Hayek in Milton Friedman.

9 Chomsky, Waterman-Mchesney, *Profit pred ljudmi*, str. 27–28.

in je povzročila svetovno gospodarsko krizo. Ena izmed tez Arrighija je, da bi se lahko kmalu pojavil nov hegemon na področju azijskih gospodarstev, predvsem kitajsko gospodarstvo je v času, ko je tako rekoč ves svet občutil posledice svetovne krize, doživljalo razcvet. Seveda »naraščajoča gospodarska teža Kitajske v globalni politični ekonomiji sama po sebi še ne zagotavlja nastanka družbe s svetovnim trgov s središčem v Vzhodni Aziji«. ¹⁰ Kaj se bo zgodilo in v katero smer bo šel kapitalizem, bo gotovo pokazal čas. Če se vrnemo k Washingtonskemu konsenzu, je dejstvo, da je slednji vseboval načela, ki so jim tranzicijske države skušale slediti, vendar so bile izrazito pomemben dejavnik pri prehodu tudi lokalne razmere. V vsaki državi so vladale specifične razmere in zato enostavno ni bilo možno uvoziti tržnega gospodarstva samo po vzoru razvitih držav. Razlog je bil preprost – veliko znanja, ki so ga potrebovale posamezne države, enostavno ni bilo nikjer zapisanega. Posamezne države so tako posegale po specifičnih ukrepih, se opirale na lastne izkušnje, institucionalne spremembe pa so za čim bolj uspešen prehod morale biti prilagojene lokalnim razmeram. Kakorkoli, Slovenija se je odločila za tako imenovani gradualistični pristop k tranziciji. Nasprotovala je tranzicijski formuli Svetovne banke, Mednarodnega denarnega sklada in tujih strokovnjakov. Namesto hitrih sprememb je zagovarjala postopnost in pragmatičnost. Eden pomembnejših dejavnikov pa je bila tudi politična stabilnost, ki je večinoma druge tranzicijske države niso imele. Ekonomist Bogomir Kovač meni, da so »v Sloveniji tranzicijo izpeljale stare politične in poslovne elite«. ¹¹ Nekateri so mnenja, da so v Sloveniji vidne številne posledice gradualističnega pristopa k tranziciji. Ekonomist Rado Pezdir je v eni od svojih razprav leta 2005 zapisal, da je »treba v primeru, da nosilci ekonomske politike ne bodo opustili gradualistične ekonomske politike, pričakovati resne posledice za prihodnjo gospodarsko rast in dohitevanje bolj razvitih držav EU«. ¹² Gradualistični pristop naj bi po mnenju nekaterih dajal dobre rezultate, a naj bi se po mnenju nekaterih na prelomu tisočletja izpel. Takšnega mnenja je bil tudi Mičo Mrkaič, ki si je prizadeval za nov model ekonomske politike. Ni bil več za previdno postopnost, ki je bila značilna za Drnovškovo obvladovanje neznanj tranzicije, temveč za nekaj radikalnih rezov, ki bi usposobili slovensko gospodarstvo za hitro rast. Med drugim je bil tudi za čim hitrejši umik države iz gospodarstva. ¹³ S tako imenovanimi mladoekonomisti in zagovorniki neoliberalnega koncepta pa se ne strinja več starejših ekonomistov in tudi analitikov ostalih ved. Eden takšnih je tudi ekonomist Mencinger, ki je bil tudi podpredsednik vlade in odgovoren za gospodarstvo v Demosovi vladi. »Gradualizem je temelj razvoja vsake normalne razvite države /.../ Gradualizem si je Slovenija lahko privoščila zaradi samoupravljanja in družbene lastnine, ki sta omogočala decentralizirano odločanje, in stopnje razvitosti, ki jo je dosegla pred tranzicijo. Zdaj spet več sodelujem na raznih ekonomskih konferencah v tujini; večina ekonomistov z vzhoda in zahoda je občudovalcev slovenske gospodarske politike ob osamosvojitvi in po njej.« ¹⁴ V drugi polovici leta 2008, ko je bila na vidiku že globalna gospodarska kriza, katere povod je bila hipotekarna kriza v ZDA, je ekonomist Franjo Štiblar zapisal, da je za prebivalce, podjetja in celotno slovensko državo pomembno, da se nanjo kar najbolje pripravi in ustrezno ukrepa. Pri tem je izpostavil, da mora biti »vodilo« gradualizem in »sui generis« rešitve. Izpostavil je torej značilnosti, ki sta prispevali k uspešnemu razvoju samostojne Slovenije, kot je zapisal Štiblar, »najboljšemu med tranzicijskimi državami«. ¹⁵

¹⁰ Arrighi, *Dolgo dvajseto stoletje*, str. 328–332.

¹¹ Kovač, *Obsojeni na uspeh?*, *Mladina*, str. 34.

¹² Pezdir, *Gradualizem – inhibitor tranzicije*, str. 27–28.

¹³ Vizovišek, *Gradualizem odhaja?*, str. 2.

¹⁴ Intervju z dr. Jožetom Mencingerjem, *Mladina*, str. 36–40.

¹⁵ Štiblar, *Globalna kriza in Slovenija*, str. 6–18.

20 let od začetka tranzicije je marsikaj vidno in ocenljivo tudi z zgodovinskega gledišča. Slovenija se je, vsaj kar se prve faze tranzicije tiče, odločila za primeren pristop. Razpad Jugoslavije in ostale razmere so zahtevale previdnost in so bile zadosten argument za izogibanje nepotrebnim šokom.¹⁶ Seveda pa ne moremo z gotovostjo trditi, da po prvi fazi tranzicije ne bi bilo bolje, če bi se na kakšnem področju izognili postopnosti in bi bile sprejete kakšne liberalnejše poteze. O tem je težko soditi. Dejstvo je, da se dve desetletji od začetka tranzicije vse tranzicijske države, ne glede na ubrani pristop k tranziciji, in tudi države z daljšo demokratično in kapitalistično tradicijo ubadajo s podobnimi težavami. Seveda so odstopanja, a povsod državljani tarnajo nad preveliko družbeno razslojenostjo in velikimi socialnimi razlikami, države so zelo zadolžene in podobno. V vseh tranzicijskih državah je bilo na začetku tranzicije aktualno tudi vprašanje, kakšno privatizacijsko metodo ubrati. Cilj vseh je bil karseda pravično razdeliti tako imenovano družbeno lastnino. Danes je dejstvo, da to nobeni državi ni uspelo tako, kot si je želela ali predstavljala. Kot že omenjeno, povsod ima večina prebivalstva občutek, da so bili ogoljufani in okradeni. Povsod imajo svoje tajkune in povsod se ubadajo z izrazitim družbenim razslojevanjem. Izbrani načini privatizacije, razlike in še bolj podobnosti med njimi, pa naj gre za »kuponsko« oziroma »certifikatno privatizacijo« na Češkem, v Rusiji in v Sloveniji, ki naj bi omogočali razdelitev premoženja vsem državljanom neposredno in v kombinaciji s skladi, poljsko in romunsko dvostopenjsko privatizacijo s skladi ali madžarsko razprodajo tujcem, »nimajo nič skupnega s stanjem v gospodarstvu, družbenimi odnosi, institucionalnim okvirom, industrijsko strukturo in podobnim«. Povsod so bile tehnične rešitve rezultat kombinacije politične moči in naključno izbranih zahodnih »strokovnjakov za privatizacijo«.¹⁷ Skupno pa jim je predvsem to, da je šlo v primeru privatizacije povsod za veličastne administrativne operacije, ki bi jim zavidal »vsak centralni planer«. Šlo je namreč za idejo, tako prof. Mencinger, »da je tudi tržno gospodarstvo mogoče ustvariti z dekreti, tako kot je bilo z njimi ustvarjeno socialistično«.¹⁸ V Sloveniji in v Češki Republiki je na primer tako imenovana razdelitvena privatizacijska metoda imela dober namen in je omogočala visoko vključenost delavcev in zaposlenih v lastniško spreminjanje.¹⁹ Za Madžarsko, kjer je bilo največ tujih naložb na prebivalca in kjer so tujci pokupili največ podjetij, so določeni strokovnjaki kmalu začeli opozarjati in svariti pred takšnim modelom. Sčasoma se je vendarle v procesu tranzicije izkazalo, da stvari niso črno-bele. Tako v Sloveniji kot tudi na primer na Češkem je bila ena od osrednjih težav nedefiniranost lastniške strukture oziroma lastniška razpršenost. Enako kot v Sloveniji so tudi na Češkem pomembno vlogo igrale investicijske družbe. Te so zbrale približno 70 odstotkov certifikatov, torej približno toliko kot v Sloveniji. Teh skladov je bilo na Češkem okoli 400, toda 50 odstotkov vseh certifikatov, ki so jih dobili vsi skladi, je zbralo 13 največjih investicijskih družb, ki so nato ustanovile državne banke in državne zavarovalnice. Na Madžarskem, tako je leta 1998 menila Andreja Böhm, pa jim je vendarle uspelo oblikovati neko lastniško strukturo, ki je podjetjem ustrezala. Svoja podjetja so prodali tako, da so tuji vlagatelji že pri nakupu, torej v pogodbah, morali jamčiti za svoje naložbe v ta podjetja. Privatizacija je bila torej nekakšen vzvod za preobrazbo družb. Vsekakor so bila v devetdesetih letih in tudi kasneje madžarska privatizirana podjetja najuspešnejša, čeprav je bila ta preobrazba zaradi izgube služb in stečajev za ljudi zelo huda in boleča, ampak »to je treba počistiti, saj so tuji strateški investitorji

¹⁶ Lorenčič, *20 let kapitalizma v Sloveniji*, str. 10–11.

¹⁷ Mencinger, *Gospodarski sistem in politika Slovenije*, str. 52.

¹⁸ *Prav tam*, str. 52.

¹⁹ Kanjuro-Mrčela, *Lastništvo zaposlenih na prelomu tisočletja*, str. 21–24.

poleg denarja prinesli tudi znanje o upravljanju, tehnologijo«. ²⁰ Danes, 20 let kasneje, številni analitiki pripisujejo zaostajanje Slovenije na posameznih segmentih tudi dejstvu, da se je preveč otepala tujih investicij in strateških partnerstev. Enako je bilo na Češkem v prvi fazi, a so nato to miselnost spremenili. Poljska se je odločila za »šok terapijo«, pa se je njen realni BDP (bruto družbeni proizvod) na prebivalca v zadnjih dveh desetletjih povečal najbolj, za več kot 100 odstotkov. Še eno dejstvo je zanimivo. Namreč, če po rasti BDP glede na začetno razvitost primerjamo Slovenijo in Estonijo kot antipoda kar se izbranih pristopov k tranziciji tiče, ugotovimo, da sta približno enako uspešni. ²¹ Skratka, dejstva kažejo na to, da z zgodovinsko distanco nobenega pristopa k tranziciji ne moremo označiti za boljšega ali slabšega. Vsaka država ima svoje značilnosti in posebnosti. To je jasno pokazala tudi zadnja finančna in gospodarska kriza. Tako imenovani baltški tigri (Estonija, Latvija, Litva) so beležili dvakrat višji padec gospodarske rasti kot Slovenija. Poljska na drugi strani krize praktično sploh ni občutila (veliko domače tržišče, največji prejemniki evropskih sredstev ²²).

Primerjava izbranih tranzicijskih držav glede na ocene EBRD in BDP/prebivalca

Tabela 1: Ocena napredka izbranih držav v tranziciji po 8 letih izvajanja reform

Država (po 8 letih tranzicije)	SLO 1998	MAD 1998	POL 1998	ČEŠ 1998	SRBIJA 2008	ROM 1998	BOLG 1998
Privatizacija velikih podjetij	3.00	4.00	3.33	4.00	2.67	2.67	3.00
Privatizacija malih podjetij	4.33	4.33	4.33	4.33	3.67	3.33	3.00
Prestrukturiranje podjetij	2.67	3.33	3.00	3.00	2.67	2.00	2.33
Liberalizacija cen	4.00	4.33	4.33	4.33	4.00	4.33	4.00
Liberalizacija trgovine in deviznega sistema	4.33	4.33	4.33	4.33	3.67	4.33	4.00
Politika konkurenčnosti	2.33	3.00	2.67	2.67	2.00	2.33	2.33
Reforma bank in liberalizacija davčne stopnje	3.00	4.00	3.33	3.00	3.00	2.33	2.67
Trg kapitala in nebančnih finančnih institucij	2.67	3.33	3.33	3.00	2.00	2.00	2.00
Reforma celotne infrastrukture	2.67	3.33	3.00	2.67	2.33	2.67	2.00
Povprečna ocena reform	3.22	3.78	3.52	3.48	2.89	2.89	2.81

Vir: Petković, *Tranzicija u Srbiji – Osam godina reforme*, str. 17–18; EBRD *Transition Report 2008*.

Če pogledamo še povprečne ocene za ostale države bivše Jugoslavije, ki so jih v poročilu podali strokovnjaki Evropske banke za obnovo in razvoj po 8 letih tranzicije, najdemo naslednje rezultate: Hrvaška (1998): 3.04; BIH (2003): 2.48; Črna Gora (2006): 2.67; Makedonija (1998): 2.67; Albanija (1998): 2.52. ²³ Iz ocen EBRD je razvidno, da je bila Slovenija po 8 letih tranzicije v primerjavi s tako imenovano višegrajsko skupino najslabše ocenjena, Srbija pa je bila glede na isto časovno obdobje tranzicije ocenjena enako kot Romunija in Bolgarija in malenkost slabše kot Hrvaška.

Poleg gornjih kriterijev za določanje ocene napredka posamezne države je pomenljiv

²⁰ Novković, Intervju z Andrejo Böhm, *Agens*, str. 2–5.

²¹ Hren, Konec mita o Sloveniji kot zmagovalki tranzicije, *Dnevnik - V objektivu*.

²² Štor, Intervju z Biljano Weber, *Večer - Sobotna priloga*, str. 22–23.

²³ Petković, *Tranzicija u Srbiji – Osam godina reforme*, str. 17–18.

tudi kazalnik BDP na prebivalca v letu pred izbruhom svetovne krize. Slednji kaže, da je leta 2007 v Sloveniji bil BDP na prebivalca enajst odstotkov pod povprečjem EU. Luksemburgu, ki je bil po BDP na prebivalca visoko nad povprečjem unije (167 odstotkov), sta sledila Irska in Nizozemska s 50 oziroma 30 odstotki nad povprečjem. Avstrija, Švedska, Danska, Velika Britanija, Belgija, Finska in Nemčija so povprečje unije presegle od 15 do 25 odstotkov, Francija, Španija in Italija pa do deset odstotkov. Grčija in Ciper sta bila do deset odstotkov nad povprečjem, Slovenija pa je bila skupaj s Češko, Malto in Portugalsko v skupini, ki je imela BDP na prebivalca od 10 do 25 odstotkov nižji od povprečja EU. Polovica novih članic – Estonija, Slovaška, Madžarska, Litva, Latvija in Poljska – je bila od 30 do 50 odstotkov pod povprečjem, najnižji BDP na prebivalca pa sta zabeležili Romunija s 59 in Bolgarija s 63 odstotki pod povprečjem zveze 27 držav.²⁴ Časopis *The Economist* se je novembra 2009, dvajset let po padcu železne zavese, dotaknil tudi BDP-ja na prebivalca v državah bivše Jugoslavije. Hrvaška (13.220 dolarjev) se je po tem kriteriju med državami osrednje Evrope nahajala za Slovenijo, Češko, Slovaško in Estonijo in pred Srbijo, Črno goro ter Bosno in Hercegovino. V Sloveniji je BDP na prebivalca znašal 24.180 dolarjev na prebivalca, na Češkem in Slovaškem 16.000 dolarjev, v Estoniji pa 14.000 dolarjev. Črna gora je proizvedla 6510 dolarjev BDP na prebivalca, Srbija 5480 in Bosna in Hercegovina okoli 4080 dolarjev. V Bolgariji in Romuniji, ki sta v tem času že bili članici EU, pa je BDP na prebivalca znašal približno 5000 dolarjev. Komentator je poudaril, da je vzroke v slabšem razvoju na tem območju moč iskati v vojni, problem na Hrvaškem pa je videl v tem, da se vzrok za slabši razvoj pripisuje samo vojni, ne pa toliko sami politiki v državi, ki je imela tudi velik vpliv na gospodarstvo.²⁵

Slovenija: kljub razdelitveni metodi in postopnosti do »tajkunov«

Razmere v slovenskem gospodarstvu so se v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja iz leta v leto izrazito slabšale in postalo je jasno, da so razvojne možnosti za slovensko gospodarstvo v okviru tedanjega sistema omejene. Demokratične volitve aprila 1990 so naznanile uradni začetek tranzicije. Začetni položaj Slovenije je bil v marsičem boljši od drugih tranzicijskih držav. Slovenija v blagovni menjavi ni bila omejena le na vzhodni trg, politika v gospodarstvu, razen pri kadrovske politiki, ni imela tako prevladujoče vloge, prav tako je bil tehnološki razvoj na višji ravni kot v drugih socialističnih državah.²⁶ Z osamosvojitvijo je Slovenija prevzela v svoje roke gospodarsko politiko in s tem odgovornost za lastni gospodarski razvoj. V prvi fazi tranzicije je bila naloga vzpostaviti vse potrebne elemente in institucije za uspešno delovanje demokratične in pravne države. Prehajanje v tržno in nacionalno gospodarstvo po letu 1990 je sprožalo globoke strukturne spremembe, ki jih označujejo prehod iz družbene k zasebni lastnini, premik iz industrijske k storitveni ekonomiji, od velikih k majhnim podjetjem, preusmeritev od trga nekdanje Jugoslavije na trge cenovno in kakovostno zahtevnejših držav in dokončen prehod iz ekonomije ponudbe v ekonomijo povpraševanja (še zlasti na trgu

24 Eurostat (*Evropski statistični urad*); SURS (*Statistični urad Slovenije*). V vseh nekdanjih socialističnih državah razen v Ukrajini je bil BDP leta 2007 višji kot leta 1990. Slovenija je imela leta 1990 za 60,8 odstotka nižji BDP, leta 2000 pa je bil njen BDP za 34 odstotkov nižji kot leta 2007. Še bolj kot Sloveniji je od leta 1990 do lani uspelo BDP povečati Estoniji (65 odstotkov) in Poljski (69 odstotkov). Od leta 2000 do lani pa so imele največjo rast baltske države: Latvija (83 odstotkov), Estonija (77 odstotkov) in Litva (70 odstotkov). Hrvaška je svoj BDP od leta 1990 do leta 2007 le za 19,7 odstotka, od leta 2000 do lani pa za 39,8 odstotka.

25 Spletna stran *24ur.com*.

26 Mencinger, *Makroekonomske dileme Republike Slovenije*, str. 25–35.

delovne sile).²⁷ Priča smo bili številnim stečajem in likvidacijam podjetij, spremembam v lastniški in velikostni strukturi slovenskega gospodarstva, zmanjševanju industrije ter povečevanju storitvenega sektorja. Za majhno narodno gospodarstvo, ki se je odcepilo od velikega matičnega trga, je bila usmeritev na zunanji trg pot, ki je zagotavljala stabilen gospodarski razvoj. Po mednarodnem priznanju je Slovenija do leta 1996 postala še članica domala vseh najpomembnejših gospodarskih združenj. Konec leta 1992 je postala članica Evropske banke za obnovo in razvoj, v začetku leta 1993 članica Mednarodnega denarnega sklada, Svetovne banke in Mednarodne finančne korporacije, leta 1994 pa še članica GATT-a (General Agreement on Tariffs and Trade). Slovenija je bila tako povezana z Zahodom in s tem tudi zavarovana pred vojno, ki je potekala v delih nekdanje Jugoslavije. To je ustvarilo podlago za normalizacijo gospodarskih odnosov s tujino in za pogajanja o jugoslovanskih dolgovih tujini. Leta 1996 je uredila dolžniška razmerja z upniki nekdanje Jugoslavije, to je s konzorcijem poslovnih bank (Londonski klub), in dosegla izpustitev vseh slovenskih dolžnikov iz mednarodne pogodbe med nekdanjo Narodno banko Jugoslavije in konzorcijem tujih poslovnih bank iz leta 1988 (New Financial Agreement), ki je predvidevala solidarnostno klavzulo, kar je pomenilo prevzem dolga v višini 812 milijonov dolarjev in njegovega razporejanja na nekdanje dolžnike tujini (Abanka, Nova Ljubljanska banka, Nova Kreditna banka Maribor in Nafta Lendava). Skoraj 655 milijonov dolarjev tega dolga je bilo predčasno odplačanega in začela je urejati razmerja s članicami Pariškega kluba, to je z državami, s katerimi je nekdanja Socialistična federativna republika Jugoslavija z dvostranskimi sporazumi urejala dolgove v obdobju 1984–1988.²⁸ Po vstopu v WTO julija 1995 se je Slovenija januarja 1996 pridružila še Srednjeevropskemu sporazumu o prosti trgovini CEFTA.²⁹ Svoj prioriteten cilj, vstop v EU, ji je uspelo uresničiti 1. maja leta 2004. Leta 2010 je postala še članica organizacije OECD, ki povezuje gospodarsko najmočnejše države.

Eno od prioritet slovenske politike v prvem obdobju tranzicije je predstavljal tudi proces makroekonomske stabilizacije. V obdobju od leta 1990 do leta 2004 je Slovenija prehodila sorazmerno uspešno pot gospodarskega razvoja. Že sredi leta 1993 je prešla obdobje transformacijske depresije, predtranzicijsko raven gospodarske aktivnosti iz leta 1990 je preseгла leta 1996, leta 1998 pa tudi raven iz leta 1987.³⁰ Vodenje stabilizacijske politike takoj po osamosvojitvi in v letu 1992 je zaznamovalo predvsem učinkovito delovanje Banke Slovenije. K uspešni stabilizaciji slovenskega gospodarstva je veliko pripomogla tudi pragmatičnost in postopnost ekonomske politike, ki so jo vodile vlade v devetdesetih letih pri usmerjanju gospodarskega razvoja Slovenije. Ta tako imenovani gradualistični pristop je vplival na mehkejši gospodarski, predvsem pa socialni prehod, vendar pa, kot je zapisal prof. Jože Mencinger, je bilo s postopnostjo in pragmatičnostjo tako, da sta le-ti »postali celo bolj postopni in pragmatični, kot so to predlagali sami gradualisti«.³¹ Kot je v razpravi že omenjeno, gledano z zgodovinsko distanco, pa so razpad Jugoslavije in ostale razmere (divjanje vojne ipd.) zahtevale previdnost in so bile zadosten argument za izogibanje nepotrebnim šokom. Že brez tega sta bili visoki stopnji inflacije in brezposelnosti pereč problem makroekonomske slike Slovenije praktično ves čas tranzicije. Leta 2004 in v letih, ki so sledila, je prišlo do izboljšanja makroekonomske slike, saj se je povečala gospodarska rast (žal tudi na račun zadolževanja tako države kot prebivalstva), znižala se je brezposelnost, a vse to je bilo kratke sape, saj je že konec

²⁷ ZMAR, *Delovni zvezek*, str. 2.

²⁸ Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 619–620.

²⁹ Banka Slovenije, *Letno poročilo za leto 1997*, str. 7–15.

³⁰ Javornik, Korošec, *Poročilo o človekovem razvoju Slovenija 2002/2003*, str. 12–32.

³¹ Mencinger, *Deset let pozneje*, str. 28, 33.

leta 2008 sledil nov šok za slovensko gospodarstvo, ki je bil posledica globalne finančne in gospodarske krize. Znova smo bili priča padcu gospodarske aktivnosti, propadanju podjetij in visoki brezposelnosti. Mnoga podjetja so propadla tudi zaradi neustreznega prestrukturiranja med tranzicijo.

Največ preglavic je povzročal proces privatizacije, ki se je kot v ostalih tranzicijskih državah izkazal za osrednji proces gospodarske tranzicije. Privatizacija družbene lastnine se je državljanov najbolj dotaknila, zakonsko pa je potekala v nekaj korakih. Jeseni 1991 sta bila sprejeta stanovanjski³² in denacionalizacijski zakon,³³ novembra 1992 pa je bil sprejet še Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij (ZLPP), ki je predvidel razdelitveno privatizacijo preko certifikatov in decentraliziran pristop.³⁴ Stanovanjski oziroma tako imenovani Jazbinškov zakon je imetnike stanovanjske pravice razdelil na tiste, ki so družbena stanovanja lahko odkupili, in tiste, ki pravice do odkupa niso imeli. Prvi so stanovanja odkupili po ugodnih cenah, saj je na primer cena za 114 kvadratnih metrov veliko stanovanje v tistem času v središču Ljubljane znašala okrog 16.000 tedanjih nemških mark. Drugi pa pravice do odkupa niso imeli, saj je stanovanjski zakon prepovedoval odkup tistih stanovanj, ki so v družbeno lastnino prešla s podržavljanjem. Privatizacija stanovanj in denacionalizacija sta imeli za cilj določitev lastništva in popravo krivic, pogosto pa se je zgodilo nasprotno. Zakonodaja v obliki kot je bila sprejeta je mnogim povzročila nove krivice. Izpostavimo primer vračanja stanovanj v naravi tudi v primeru zasedenosti le-teh z imetniki stanovanjske pravice, za katerega se je med vsemi tranzicijskimi državami odločila le Slovenija. Tudi stroški vračanja v procesu denacionalizacije so bili precej višji od predvidenih.³⁵ Že pred ustrezno sprejeto zakonodajo, torej v času pred sprejemom ZLPP, so se mnoga podjetja statusno preoblikovala na podlagi takratne jugoslovanske zakonodaje, zato je obstajala velika verjetnost zlorab oziroma tako imenovane »divje privatizacije«. Z namenom, da bi se tovrstne zlorabe preprečevale, sta bili decembra 1990 ustanovljeni dve državni ustanovi in sicer Agencija Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo in Sklad Republike Slovenije za razvoj. Danes smo pogosto priča številnim obtoževanjem o družbenem razslojevanju, zgodbam o menedžerskih prevzemih ipd. Moramo se zavedati, da današnje stanje v družbi in gospodarstvu ni rezultat včerajšnjega dne ali posledica zadnjih let, temveč je treba odgovore iskati tudi na začetku naše tranzicijske zgodbe. Levji delež spornih privatizacij je moč zanesljivo pripisati zavlačevanju in dolgotrajnemu postopku pri sprejemanju ZLPP. Dejstvo je, da so si nekateri, medtem ko se je politika prepirala o mogočih poteh lastninske preobrazbe, prisvojili velik del družbene lastnine. Spomnimo na dve, kot ju je poimenovala tedanja Družbena pravobranilka samoupravljanja Anica Popovič, »višji obliki« oškodovanja družbene lastnine. Prva so bila tako imenovana by-pass podjetja, drugo pa je predstavljal brezplačen prenos družbenega kapitala, ki se je skliceval na drugi odstavek 145. člena Zakona o podjetjih iz leta 1990.³⁶ V obdobju od 1. januarja 1990 do 31. decembra 1992 je prišlo po podatkih Agencije za revidiranje do oškodovanja družbene lastnine v vrednosti 86.174 milijonov slovenskih tolarjev oziroma, če revaloriziramo vrednost, 1.238.454.581,87 evrov. Skupno, glede na opravljeno revizijo, pa je prišlo v obdobju od 1. januarja 1990 do 31. julija 2004 do oškodovanja družbenega premoženja v vrednosti več kot 104 milijarde sloven-

32 *Uradni list RS*, št. 18, 11. 10. 1991.

33 *Uradni list RS*, št. 27, 29. 11. 1991.

34 *Uradni list RS*, št. 55, 20. 11. 1992.

35 Podrobneje o problemih privatizaciji stanovanj in denacionalizacijskem zakonu glej Lorenčič, *Pretvorba družbene lastnine v privatno*, str. 113–130.

36 Popovič, *Primer oškodovanja družbene lastnine*, str. 756–760.

skih tolarjev.³⁷ Drži, kot priznava tudi podpredsednik Demosove vlade Jože Mencinger, da je bila prva vlada skupina amaterjev in ne politika ne stroka nista bili kos položaju (enako kot v vseh tranzicijskih državah).³⁸ V opravičilo tedanji vladi lahko štejemo tudi dejstvo, da se procesi, kot je tranzicija, ne dogajajo pogosto in zanje ne obstaja priročnik, ki bi zagotavljal brezhibne in optimalne rezultate. Vse to je mogoče razumeti, a dejstvo, da je posledično prihajalo do številnih zlorab in okoriščanja, predstavlja drugo plat medalje, v slabši podobi seveda. Kljub dolgotrajnemu sprejemanju ZLPP je slednji imel kar precej lukenj. Zakonodajalec je med drugim revizije namreč omejil le na triletno obdobje od 1990 do 1992. Izkazalo se je, da so bili roki, ki jih je postavil zakonodajalec, v praksi nemogoče izvedljivi. Zgrešeni predpisi iz zakonodaje so med drugim sprožili ponovno nepotrebno »legalizacijo divjega lastninjenja« tudi po 1. januarju 1993.³⁹ Vse do začetka delovanja Agencije Republike Slovenije za revidiranje lastninskega preoblikovanja podjetij avgusta 1996 ni bilo mogoče uvesti ustrezne revizije predhodnega lastninjenja niti ukrepati po ZLPP. Enega od načinov, kako so posamezniki v Sloveniji obogateli, so predstavljali tudi že omenjeni certifikati. Večina slovenskih državljanov je, misleč da gre za ničvredne papirje in tudi zaradi finančne stiske, certifikate prodalo. Od leta 1993 so nastajale borzno-posredniške družbe, peščica boljše poučenih je certifikate kupovala po nizkih vrednostih (prednjačili so Pidi), jih kasneje zamenjala za delnice, vrednosti teh (vsaj po večini) so naraščale, njihovi lastniki pa postajali vse bogatejši. V začetku maja 1998 je stopil v veljavo Zakon o zaključku lastninjenja in privatizaciji pravnih oseb v lasti Slovenske razvojne družbe⁴⁰ in v šest let trajajočem procesu so lastninsko preoblikovanje izvedla skoraj vsa podjetja z družbenim kapitalom. Po zaključku lastninjenja je sledilo dokončanje privatizacije državnega premoženja, ki predstavlja še eno od oblik »divje privatizacije«. Glavnina kapitalskih deležev v obdobju 1995–2005 je bila namreč prodana brez javne ponudbe, torej netransparentno.⁴¹ Privatizacijska metoda je imela dober namen in je omogočala visoko vključenost delavcev in zaposlenih v lastniško spreminjanje, a se je tekom privatizacijskega procesa udeležba notranjih lastnikov (delavcev brez menedžmenta) in državnih skladov zmanjševala, udeležba investicijskih družb in menedžerjev pa povečevala. Vstop Slovenije v EU je označeval uradni konec tranzicije, a se je po tem obdobju privatizacijski izplen začel šele dobro kazati. V javnosti je močno odmevala prodaja Mercatorja, ki je zaslužna tudi za to, da je konec leta 2007 v slovenskem besedišču našla svoj prostor beseda tajkun. Priča smo bili vse pogostejšim zgodbam o menedžerskih prevzemih ipd. Število slednjih je po letu 2004 naraslo in vrhunec doseglo leta 2007, ko je bilo izdanih 35 izdanih dovoljenj za prevzem.⁴² V oči najbolj bode dejstvo, da so bili v večini izpeljani preko posojil in na račun izčrpanja družb, ki so bile prevzete, Zakon o prevzemih iz leta 1997⁴³ namreč ni izrecno prepovedoval prevzema podjetja z zastavo premoženja ciljnega podjetja (ta določba je bila vključena šele v zakon, ki velja zadnjih nekaj let). V številnih zakonih so bile torej luknje in mnogi, ki se jim danes očita hude zlorabe, so do premoženja prišli tako rekoč po zakoniti poti, za kar nosita velik del odgovornosti politika in pravni sistem. Politika se je že v prvi fazi tranzicije vedla, razen seveda v predvolilnem obdobju, kot da je divje lastninjenje samo nek pojem, ki ga slovensko gospodarstvo ne pozna in se na razna opozorila pristojnih institucij ni primerno odzvala.

37 *Zadnje poročilo o delu Agencije za revidiranje lastninskega preoblikovanja RS na dan 31. 07. 2004*, str. 8–9, 12–13.

38 Repovž, Intervju z dr. Jožetom Mencingerjem, *Mladina*, str. 36–40.

39 *AS*, Poročilo po sklepu Rejčeve komisije.

40 *Uradni list RS*, št. 30, 16. 4. 1998.

41 Kovač, Cvikl odhaja, *Slovenija raja*, *Finance*, str. 11.

42 *Dejstva o (menedžerskih) prevzemih podjetij*.

43 *Uradni list RS*, št. 47, 1. 8. 1997.

Če se dotaknemo še poznejšega obdobja in prej omenjenih zloglasnih menedžerskih prevzemov, je dejstvo, da se je nemalo njih prav tako zgodilo z izdatno pomočjo politike. Določen delež v tej zgodbi gre pripisati tudi bankam, prek katerih so posamezniki prišli do visokih kreditov tako rekoč na lepe oči in brez ustreznih zavarovanj. Naj si bo to komu vseč ali ne, politika in gospodarstvo sta soodvisni področji, kar se je izrazito pokazalo v procesu privatizacije, saj je slednja politiki pogosto služila kot sredstvo za povečanje svojega vpliva. Tudi v zgodbah, ki so bile polne besed o nacionalnem interesu, se je izkazalo, da je šlo predvsem za interese posameznikov ali določenih elit.⁴⁴

Češka: prehod na samostojno pot po mirni poti

Češkoslovaške oblasti so se dolgo z represijo upirale zahtevam po spremembah. V Pragi so študenti 17. novembra 1989 organizirali protest, ki je v tedanji Češkoslovaški pomenil začetek tako imenovane žametne revolucije, ki je pripeljala do mirnega prehoda v demokracijo in slovo od komunizma. 28. novembra se je komunistična vlada začela pogajati s Državljskim forumom, na čelu katerega je bil Vaclav Havel, vodja partije Miloš Jakeš je odstopil, 29. decembra leta 1989 pa je bil Havel že izvoljen za predsednika države in tako se je mirna revolucija v nekaj tednih končala s prehodom države v demokracijo. Predsednik parlamenta je postal partijski reformist iz časov praške pomladi Aleksander Dubček.⁴⁵

Tako rekoč vse ankete v prvih treh letih po koncu komunizma so na Češkoslovaškem pokazale, da je večina Čehov in Slovakov naklonjena nekakšni obliki češko-slovaške države. Tudi politični razred ni bil preveč razdeljen glede tega vprašanja: tako v Pragi kot v Bratislavi so se od vsega začetka na splošno strinjali, da naj bo nova Češkoslovaška federacija s precejšnjo avtonomijo njenih ločenih delov. Tudi novi predsednik Vaclav Havel je bil trdno prepričan, da je treba Čeha in Slovake ohraniti v isti državi. S časom pa so bila posebej gospodarska vprašanja tista, pri katerih je prihajalo do vedno večjih nesoglasij in nestrinjanj. Sredi leta 1990 so na Češkem potekale prve demokratične volitve po letu 1948.⁴⁶ Jeseni istega leta je češkoslovaška vlada v parlamentu predstavila scenarij gospodarsko-socialnih reform, ki je vseboval temeljne ukrepe za transformacijo gospodarstva in reforme za prehod v tržno gospodarstvo. Gospodarska vprašanja so bila, kot bomo videli v nadaljevanju, ključna pri razpadu skupne države.⁴⁷ Na volitvah junija 1990 je komunistična partija dobila 13,6 odstotka glasov. Pred volitvami se sicer ni preimenovala, je pa izvedla temeljito čistko Husakovih pristašev in se oklicala za sodobno socialistično stranko.⁴⁸ Če je leta 1990 na volitvah zmagal Državljski forum Vaclava Havla, je slednji že leta 1991 začel razpadati. Vedno večji vpliv so dobivali zagovorniki svobodnega tržišča, ki jih je vodil finančni minister Vaclav Klaus. Slednji je bil odločen državo čim hitreje popeljati v kapitalizem. Toda če je na Češkem imel volivce na svoji strani, se vsekakor z njim niso strinjali na Slovaškem. Privatizacija, svobodni trg in zmanjšani državni sektor za Slovake niso bili privlačni, saj so bili za razliko od Čehov odvisni od služb v neprofitnih starih tovarnah, rudnikih in proizvodnjah v državni lasti, se pravi v podjetjih, katerih proizvodi niso imeli zaščitenega trga in ki bi le stežka pritegnili tuji kapital. Volitve leta 1992 so prinesle spremembe. Tako češka kot slovaška regija sta

44 Podrobneje o tranziciji slovenskega gospodarstva glej Lorenčič, *Tranzicija slovenskega gospodarstva v letih 1990-2004*.

45 Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, str. 17.

46 Tomeš, *Hospodarska politika 1900-2007*, str. 250.

47 Dedek, *The Break-up of Czechoslovakia An In-depth Economic Analysis*, str. 46.

48 Šušteršič, *Politično gospodarski cikli*, str. 198-210.

dobili premierja (Slovaki Vladimirja Mečiarja, Čehi Vaclava Klause), ki jima ne bilo prav nič žal, če bi država razpadla. Posebej Mečiar je igral na karto slovaškega nacionalizma. V tem času tudi predsednik Havel ni bil več tako priljubljen in njegovo mnenje ni imelo več posebno velike teže. Na koncu je to dejstvo pripeljalo do sporazumne odločitve za razdelitev države, ki je uradno nastopila 1. januarja 1993. Klaus in Mečiar sta postala premierja suverenih in samostojnih republik, Vaclav Havel pa predsednik skrčene Češke republike.⁴⁹ Leto 1993, prvo leto neodvisnosti Češke republike, je bilo tudi prelomnica v njeni gospodarski tranziciji. Recesija je dosegla dno, okrevanje se je začelo, leta 1994 pa bila zabeležena 2,6-odstotna pozitivna gospodarska rast.⁵⁰ V letih 1994–1996 je Češka beležila gospodarsko rast, na kar je v letih 1997 in 1998 ponovno nastopila recesija, iz katere se je država ponovno izvlekla leta 1999.⁵¹

Socialistični sistem je, kot povsod drugod, tudi na Češkem pustil posledice. Pa vendarle tedanji položaj težko označimo kot črno-bel. Nekatere značilnosti gospodarstva ob koncu leta 1989 so bile pozitivne oziroma relativno pozitivne v primerjavi z ostalimi postsocialističnimi državami vzhodnega bloka. Pozitivno je bilo naslednje: lega Češke (center Evrope, bližina Nemčije in Avstrije), človeški kapital (izobraževalni sistem v socialističnem sistemu je bil razmeroma učinkovit, čeprav je bilo, kot povsod drugod, individualno razmišljanje zatirano), makroekonomska stabilnost (češkoslovaška vlada je v osemdesetih letih vzdrževala gospodarsko stabilnost) in relativno dobro razvito gospodarstvo. Slabosti češkega gospodarstva pa so bile: pomanjkanje trga in konkurenčnosti, fiksne cene, neposredni nadzor na gospodarstvu (stopnja državnega nadzora je bila višja le še v Sovjetski zvezi), pomanjkanje pobud (posledica državnega nadzora nad podjetji, ki niso imela veliko možnosti pri sprejemanju odločitev), gospodarska struktura (prevladovala industrija in posebej težka industrija), slaba tehnologija, neustrezna mednarodna trgovina (usmerjenost predvsem proti šibkim vzhodnim trgom) in pomanjkanje kapitala.⁵² Da je bila cena tranzicije na Češkem manjša kot v nekaterih drugih postsocialističnih državah, meni mnogo tako čeških kot tujih strokovnjakov. Kot drugi tudi na primer Eva Klvačova prej omenjeno dejstvo pripisuje predvsem dvema dejavnikoma – geografski legi in relativno visoki stopnji gospodarske razvitosti. Klvačova v svojem prispevku navaja citat Vaclava Havla, ki je dejal, da je bila naloga transformacije predvsem učinkovit prehod iz centralnoplanskega v tržno gospodarstvo z minimalnimi izgubami in stroški.⁵³ Lahko dodamo, da je to bil cilj vseh držav v prehodu. Bolj pomenljive so bile besede Havla, ki jih je izrekel v predsedniškem govoru 1. januarja 1990. »Tvoja vlada, ljudstvo, se je vrnila k tebi,« je dejal.⁵⁴ Dejstvo, da je Češka med prvimi prešla transformacijsko krizo tudi Jiří Havel, nekdanji vodja češkega Nacionalnega lastniškega sklada, podpredsednik vlade, odgovoren za gospodarske zadeve (2006) in od leta 2009 poslanec Evropskega parlamenta, pripisuje geografski legi države in predvsem bližini tako velikega trga, kot je Nemčija. Po njegovem je bilo prvo obdobje tranzicije izjemno težko, da pa so se stvari posebej po letu 1998, ko so na oblast prišli Socialni demokrati, začele izboljševati in da gospodarstvo po letu 2002 daje izjemno dobre rezultate.⁵⁵ Martin Myant, profesor ekonomije na Univerzi v Paisleyu, je napisal odlično sintetično monografijo o češki gospodarski tranziciji, v kateri je za pozitivno lastnost tranzicije, poleg geografske lege

49 Jut, *Povojna Evropa*, str. 754–758.

50 Halushka, *The Financial System of the Czech Republic*, str. 11.

51 Židek, *Transformace České Ekonomiky 1989–2004*, str. 105–121.

52 Dobešova, *The Transformation of the Czech Economy*, str. 22–24.

53 Klvačova, *Czech Experience of Economic Transition and EU Accession Processes*, str. 7–9.

54 Jut, *Povojna Evropa*, str. 672.

55 Ustni vir, Jiří Havel.

in institucionalnega ogrodja (ki pa je imelo mnogo pomanjkljivosti; na primer neustrezne zakone, korupcijo), označil še pozitiven odnos in pripravljenost do vstopa velikih multinacionalnih družb, kar je po Myantovem mnenju izražalo napredek v miselnosti in spoznanje šibkosti v odnosu do razvitih tržnih ekonomij. V izpeljavi češke tranzicije je Myant videl šest »napak«: številni ukrepi, sprejeti leta 1991, ki so bili izpeljani po standardih Mednarodnega denarnega sklada, ki pa so bili neprimerni za gospodarstvo v prehodu iz centralnoplanskega v tržno gospodarstvo, neustrezna makroekonomska politika (centralna banka je med drugim vodila izjemno previdno denarno politiko v smislu omejevanja posojil, ker je zmotno menila, da bo tako zniževala stopnjo inflacije), tretja »napaka« je bila v privatizacijski strategiji (»kuponska privatizacija« ni prinesla olajšav, ne novih finančnih virov za investicije in modernizacijo, ne novih mednarodnih stikov, ne novih strokovnjakov, prodaja domačim lastnikom pa vsekakor ni vodila do bistveno boljših rezultatov za gospodarstvo), četrto negativno lastnost je predstavljala politika do največjih bank, ki so ostale v vsaj delni državni lasti vsa devetdeseta leta 20. stoletja, peta »napaka« je bila v počasnem postavljanju ustreznega pravnega in regulativnega okvirja in končno, šesto črno točko je predstavljalo dejstvo, da se je češka vlada v letih 1992–1998 odvezala vsakršne odgovornosti glede usode češke industrije in ni bil storjen noben resen poskus v smeri reševanja slednje.⁵⁶ Na Češkem se je zgodilo podobno kot v Sloveniji, kjer je prav tako vladal neke vrste strah pred vstopom tujcev v gospodarstvo. Z leti se je to mišljenje nekoliko spremenilo in začeli so se zavedati pomembnosti tujih investicij. Tudi drugi češki predsednik Vaclav Klaus se je v svoji knjigi dotaknil tega problema. »Tuji investitorji so izjemno pomembni, a slednji ne smejo pričakovati prednosti v odnosu do domačih podjetij, saj tovrstni privilegiji ne bi vodili do zdravega gospodarstva,« je zapisal Klaus.⁵⁷ Ena od negativnih lastnosti je bilo tudi vprašanje lastništva. Preden se posvetimo osrednji privatizacijski metodi, to je »kuponski«, omenimo še ostale privatizacijske metode na Češkem. Prva je bila tako imenovana »mala privatizacija«, ki se je izkazala za zelo uspešno. V letih 1991–1993 je bilo namreč v okviru slednje privatiziranih (s prodajo, predvsem prek avkcij) več kot 23.000 malih podjetij. Ta oblika privatizacije sicer ni bila posebej pomembna za gospodarstvo kot celoto, a je bila kljub temu privatizacijska metoda s prodajo kasneje uporabljena tudi pri mnogih večjih podjetjih. Druga metoda, zelo priljubljena za večino manufakturne proizvodnje v okviru češkega Ministrstva za industrijo vse do volitev leta 1992, je predvidevala vsaj delno prodajo tujim podjetjem, tretji koncept pa se je zavzemal za prestrukturiranje sektorja pod državnim lastništvom, za katerega se je odločilo nekaj ključnih sektorjev, med njimi tudi jeklarski in električni.⁵⁸ Kuponska razdelitvena privatizacija je potekala v dveh valih. Po prvem valu »kuponske privatizacije« se je izkazalo, da je nekaj finančnih institucij imelo v rokah večino razdeljenih kuponov oziroma delnic. Ravno vprašanje lastništva se je izkazalo za, po mnenju nekaterih, največji problem, s katerim so se Čehi ubadali vsa devetdeseta leta in še potem.⁵⁹ Dejstvo je, da so bili v obeh valih privatizacije razprodani tako rekoč vsi kuponi, vendar lastništvo ni končalo v rokah konkretnih lastnikov, temveč je bilo razpršeno, preveliko vlogo pa so imeli investicijski skladi in banke.⁶⁰ Tudi na Češkem se je izkazalo, da je nekdanjo družbeno premoženje pristalo predvsem v rokah peščice. Med drugim češka avtorja Michal Kopeček in Adela Gjuričova trdita, da je proces koncentracije lastništva

56 Myant, *The Rise and Fall of Czech Capitalism*, str. 262–267.

57 Klaus, *On the Road to Democracy*, str. 48.

58 Myant, *The Rise and Fall of Czech Capitalism*, str. 117–118.

59 M. Desai, *Large Bank Finance and the Limits of Mass Privatization in Eastern Europe*, str. 13.

60 Myant, *The Czech Republic: From 'Czech Capitalism to 'European' Capitalism*. Lane-Stuart, Myant, *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*, str. 109–110.

postal znan kot tretji val »kuponske privatizacije«. Leta 2005 je bilo delničarjev na primer le še 5 odstotkov češkega prebivalstva.⁶¹

Srbija: začetek tranzicije z 10-letno »zamudo«

Po ekonomski stagnaciji v osemdesetih letih 20. stoletja je gospodarstvo Srbije v začetku devetdesetih let zašlo v globoko krizo. Družbeni proizvod leta 1990 je glede na leto poprej padel za 8,3 odstotka, leta 1991 še za 11,3 odstotka. To je bil čas razpada Jugoslavije in začetka vojne. V najtežji položaj je Srbija oziroma takrat Zvezna republika Jugoslavija zašla v letih 1992 in 1993 (družbeni proizvod leta 1992 je padel za 27,9, leta 1993 pa za 30,8 odstotka). Vsi ekonomski odnosi z republikami bivše Jugoslavije so bili prekinjeni, 30. maja 1992 pa je še Varnostni svet OZN uvedel stroge sankcije (trgovinski embargo). Država je bila tako ekonomsko osamljena od sveta, kar jo je zelo prizadelo, saj je bilo njeno gospodarstvo zelo odvisno od sodelovanja s tujino. Ekonomska politika, ki jo je tisti čas vodila država, ni bila primerna in ni uspela omiliti negativnih posledic sankcij. Predpostavljalo se je, da bodo sankcije hitro umaknjene, kar se pa ni zgodilo. Poleg vsega omenjenega je h krizi prispeval še neizdelan gospodarski sistem, prehajanje v tržno gospodarstvo je potekalo zelo počasi. Kot posledica negativne gospodarske aktivnosti se je zniževala tudi zaposlenost, prišlo je do padca investicij in življenjskega standarda sploh. Hkrati s tem pa so cene rasle, kar je pripeljalo do hiperinflacije in kaotičnih razmer. Leta 1993 so cene narasle za 116,5 tisoč milijarde odstotkov, samo v prvih treh tednih leta 1994 pa za 313 milijonov odstotkov. To je bil čas, ko je šala o inflaciji, se pravi, da se denar nosi v torbi, denarnica pa v žepu, v Srbiji postala resničnost. S pomočjo tako imenovanega Avramovičevega programa v začetku leta 1994 je prišlo do zmanjšanja inflacije, prav tako pa je bila zabeležena 2,5-odstotna gospodarska rast. Takšen rezultat je bil dosežen brez vsake pomoči oziroma kreditov iz tujine. V obdobju 1994–1998 je bila sicer zabeležena 4,7-odstotna povprečna letna gospodarska rast, je pa bila brezposelnost še vedno velik problem. Varnostni svet OZN je konec leta 1995 zaustavil sankcije in jih nato 1. oktobra 1996 tudi formalno odpravil. Vseeno je ostal tako imenovani »zunanj zid ukrepov«, ki je preprečeval vstop oziroma sodelovanje z mednarodnimi finančnimi organizacijami, brez tega pa ni bilo mogoče pričakovati večjega priliva tujega kapitala v državo. Zaradi zaostritve odnosov na Kosovu in Metohiji so proti Zvezni republiki Jugoslaviji leta 1998 ZDA in EU ponovno uvedle določene sankcije, kar je ponovno vplivalo na razvojne rezultate gospodarstva. Kot posledica Natovega bombardiranja leta 1999 so se razmere še bolj poslabšale. Gospodarska rast je po nekaj letih rasti ponovno padla, materialna škoda bombardiranja pa je dosegla več deset milijard dolarjev. Stopnja družbenega proizvoda leta 1999 je dosegala le 42,4 odstotka stopnje iz leta 1989.⁶²

Dejstvo je, da so bila zaradi številnih političnih in drugih mednarodnih pritiskov (Kosovo, Haag, Črna gora itd.) gospodarska vprašanja v Srbiji v ozadju. Pomembno vlogo pri zastoji reform je imel tudi uboj predsednika vlade Zorana Đinđića marca leta 2003. Slednji si je zelo prizadeval za spremembe, kar je plačal z življenjem.⁶³ Po spremembah na političnem prizorišču 5. oktobra leta 2000 (padec Slobodana Miloševića) so bili ukrepi proti Zvezni republiki Jugoslaviji umaknjeni, prav tako pa so se ji odprla vrata za vključitev v mednarodne politične in ekonomske integracije. Tranzicija se je v Srbiji uradno začela konec leta 2000 oziroma z letom 2001.⁶⁴ Do recesije, ki so jo nekateri ekonomisti

61 Gjuričova, Kopeček, *Kapitoly z dejin česke demokracie po roce 1989*, str. 274–275.

62 Devetaković, Jovanović-Gavrilović, Rikalović, *Nacionalna ekonomija*, str. 46–54.

63 Ustni vir, dr. Jurij Bajc.

64 Srbija je po preoblikovanju Zvezne republike Jugoslavije postala del državne skupnosti Srbije in Črne

napovedovali kot posledico začetka tranzicije, sicer ni prišlo, prav tako pa ne do hitre rasti. Povprečna leta gospodarska v obdobju 2000–2007 je bila 5,6-odstotna. Inflacija, merjena s cenami na drobno, ki je v Srbiji od začetka devetdesetih let bila velika težava, se je v obdobju 2001–2007 znižala z 40,7 na 10,1 odstotka.⁶⁵ Prav tako je leta 2007 prišlo do zaustavitve rasti nezaposlenosti, so pa še vedno veliko težavo predstavljale velike socialne razlike.⁶⁶ Prioriteta srbske politike danes je vstop v EU, s čimer je z izpolnitvijo obveznosti do haaškega sodišča korak bližje.

Tabela 2: Osnovni makroekonomski kazalniki Srbije v prvih letih tranzicije

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
BDP, realna rast v %	4,8	4,2	2,5	8,4	6,2	5,7	7,5
Inflacija v % (cene na drobno)	40,7	14,8	7,8	13,7	17,7	6,6	10,1
Zaposlenost, stopnja rasti v %	0,2	-1,7	-1,2	0,5	0,9	-2,1	-1,2

Vir: Devetaković, Jovanović-Gavrilović, Rikalović, *Nacionalna ekonomija*, str. 50.

Začetki privatizacije v Srbiji segajo v konec osemdesetih let 20. stoletja. Privatizacija se je začela leta 1989 s ciljem povečati učinkovitost upravljanja podjetij. Prek modela dokapitalizacije je leta 1990 1200 podjetij prešlo v status mešanih podjetij.⁶⁷ Leta 1997 je bil sprejet privatizacijski model, ki je predvidel, da se največ 60 odstotkov kapitala podjetja razdeli prek delnic, 10 odstotkov gre na pokojninski sklad, 30 odstotkov pa se proda interesentom. Model ni bil uspešen oziroma se vsaj ni uspešno izvajal v praksi. Do jeseni leta 2000 je bil po tem modelu začet proces privatizacije v približno 350 podjetjih, uspešno pa se je končal v manj kot 20, pa še to je šlo za manjša podjetja. Eden od temeljnih tranzicijskih zakonov v Srbiji je Zakon o privatizaciji iz leta 2001. Ta je temeljil na metodi prodaje. Predvidel je prodajo 70-odstotnega deleža kapitala podjetja in brezplačno razdelitev preostalega deleža ali zaposlenim ali vsem državljanom.⁶⁸ Prodaja delnic podjetij je potekala prek avkcij (dražb) in prek tenderske prodaje (zbiranje ponudb na konkurenčni način). Cilj takšne privatizacijske metode je bil, da se pride do dobrih strateških investitorjev, ki bi posedovali večinski delež in s tem imeli možnost nadziranja menedžmenta in dobrega vodenja podjetij. Do začetka leta 2005 je bilo privatiziranih 1384 podjetij.⁶⁹ Srbija je tako počasi dobivala novo lastniško in menedžersko strukturo, v državo so vse bolj in bolj začele vstopati tuje gospodarske korporacije, ki so od Srbije zahtevale in pričakovale »jasna pravila igre«. V Srbiji so se tako začeli zavedati, da korupcija in zloraba ekonomske politike za politične namene ni prava pot in da so spremembe nujne.⁷⁰ Kot je zapisal ekonomist Danijel Cvjetičanin, je ravno podrejanje gospodarstva politiki najbolj zaviralo gospodarski razvoj, tržni sistem in konkurenčnost srbskega gospodarstva.⁷¹ Sredi leta 2010 je bilo v podjetjih, ki delujejo na področju industrije in rudarstva, v Srbiji zaposlenih

gore, od 5. junija 2006 pa je Srbija kot naslednica državne skupnosti Srbije in Črne gore ponovno postala suverena in neodvisna država. Podatki iz leta 2000 se tako nanašajo samo na Srbijo.

65 Devetaković, Jovanović-Gavrilović, Rikalović, *Nacionalna ekonomija*, str. 46–54.

66 Grečić, Transformacija privrede Srbije. Zec, Cerović, *Kuda ide Srbija. Ostvarenja i dometi reformi*, str. 161. Po podatkih so imeli (2009) najbogatejši Srbi v lasti skoraj 32 milijard EUR, kar pomeni približno tretjino BDP-ja Republike Srbije leta 2009. V "razvitih" kapitalizmih, npr. ZDA in Japonska, znaša ta delež med 5 in 7 odstotki.

67 Kantić, Privatizacija. *Srbija 2000–2006*, str. 154.

68 Mijatović, Privatization of the Real Sector. Begović, Mijatović, *Four Years of Transition in Serbia*, str. 184.

69 Devetaković, Jovanović-Gavrilović, Rikalović, *Nacionalna ekonomija*, str. 343–346.

70 Bulatović, Srbija nakon pet godina tranzicije. *Ekonomska tranzicija u Srbiji 2001–2005*, str. 270.

71 Cvjetičanin, Monopoli i tranzicija u Srbiji. *Tranzicija, dostizanje EU i povezane teme*, str. 174.

696.540 delavcev oziroma 52 odstotkov skupnega števila zaposlenih. Majhna podjetja so zaposlovala 82.273 ljudi, srednja 146.972, v velikih podjetjih pa je bilo zaposlenih 467.286 ljudi. S sprejetjem omenjenega Zakona o privatizaciji leta 2001 so bili ustvarjeni pogoji za izvajanje ekonomskih reform v gospodarstvu, največji učinek pa pričakujejo prav na področju industrije. Velika podjetja, ki so se znašla v finančnih težavah, morajo izpeljati programsko prestrukturiranje. Tu je govora o lastniškem, tržnem, proizvodnem, tehnološkem, organizacijskem in kadrovskem prestrukturiranju. Tuji strateški partnerji so pokazali interes za številna podjetja, predvsem pa si želijo sodelovati pri njihovi dokapitalizaciji. Trenutno potekajo ekonomske reforme, ki bodo spremenile gospodarske pogoje in zagotovile dodatne vire financiranja. Pri tem igrajo ključno vlogo tuje naložbe skozi privatizacijo podjetij, odobreni krediti Mednarodnega monetarnega sklada in Svetovne banke ter sredstva, zagotovljena na Donatorski konferenci. Vsi koraki, ki so bili storjeni do sedaj (odplačevanje obstoječih notranjih in zunanjih dolgov, zagotavljanje sredstev za uvoz energentov, predvsem pa aktivnosti pri izvajanju privatizacije) in ki bodo še storjeni, bodo pripomogli k postopnemu okrevanju industrije in lažjemu prilagajanju na nove gospodarske pogoje.⁷²

Hrvaška: krut poseg vojne v obetaven začetek

Tako kot v Srbiji je tudi na Hrvaškem na gospodarski razvoj in preobrazbo močno vplivala vojna. Kot Slovenija je tudi Hrvaška 25. junija 1991 razglasila samostojnost in neodvisnost. Hrvaško je OZN priznala že maja leta 1992, prav tako pa ji je vstop v nekatere mednarodne finančne organizacije uspel v začetku 1993. Navedeni koraki so se torej zgodili v istem času kot v Sloveniji. Žal je vojna napredek in razvoj Hrvaške zaustavila. Zaradi vojne v začetku devetdesetih let 20. stoletja je bil padec gospodarske aktivnosti izrazitejši kot v ostalih tranzicijskih državah, začetna leta pa je zaznamovala tudi precejšnja makroekonomska nestabilnost. V odnosu do Evropske unije je Hrvaška zaostajala, saj ni imela kooperacijskega sporazuma, ni še pripravljala asociacijskega sporazuma in podobno. To se je zgodilo v drugi polovici devetdesetih let. Država je bila z določenimi nihanji v letih 1991–1993 na robu hiperinflacije, z mesečnimi stopnjami rasti cen med 10 in 40 odstotki. Družbeni proizvod se je zmanjšal vsaj za četrtno, zaposlenost je padla z 1,5 na 1 milijon prebivalcev, trgovinski saldo je bil negativen, plačilnobilančni tudi. Kljub vojnim razmeram se je država lotila strukturnih sprememb, sanacije in privatizacije gospodarstva. Leta 1995 je bilo stabiliziranje gospodarstva uspešno. Inflacija se je znižala in je znašala 3,7 odstotka, tečaj domače valute (kune) je porasel za polovico manj. Osnovna dejavnika stabilizacije sta bila restriktivna monetarna in fiskalna politika ter temu ustrezna tečajna politika močne kune. Večja realna rast povpraševanja kot domače aktivnosti je bila omogočena z neto prilivi blaga in finančnih sredstev iz tujine. Hrvaška je povečala skupne devizne rezerve na 3,1 milijarde ameriških dolarjev, zunanji dolg pa je znašal približno 3,7 milijarde ameriških dolarjev. Ob stagniranju industrijske proizvodnje so se negativni znaki kazali tudi v drugih dejavnostih. Nočitve turistov so v primerjavi z letom 1994 padle za 37 odstotkov, nazadovanje pa je bilo opazno tudi v gradbeništvu, gozdarstvu, prometu, odkupu kmetijskih proizvodov in drugod. Tudi bruto domači proizvod se je zmanjšal glede na leto poprej. Povečal pa se je promet v trgovini, in sicer tako v notranji (14 odstotkov) kot zunanji (43 odstotkov). Zaposlenost je leta 1995 padla za nadaljnjih 5 odstotkov, na drugi strani pa je masa neto plač porasla za 44 odstotkov; realno so torej povprečne neto plače leta 1995 porasle za skoraj 50 odstotkov. Državni proračun je v prvih devetih mesecih dosegel presežek 143 milijonov kun, v enakem obdobju 1994

⁷² *Spletna stran Republike Srbije.*

pa 713 milijonov kun. Hrvaška je marca 1995 sprejela dogovor s Pariškim klubom in naj bi predvidoma do konca leta 1995 sklenila bilateralne dogovore s posameznimi državami upnicami. Po dogovoru sta Hrvaški Svetovna banka in EBRD (Evropska banka za obnovo in razvoj) leta 1995 odobrili posojila v višini 400 milijonov ameriških dolarjev. Glavni sistemski načrti za leto 1996 so vključevali reformo bank, nadaljevanje privatizacije, izgradnjo prometnih poti, obnovo turizma na Jadranu (ta je leta 1995 prinesel 1, pred vojno pa 6 milijard ameriških dolarjev priliva).⁷³ Leta 2000 je Hrvaška postala članica WTO, 1. januarja 2002 je stopil v veljavo stabilizacijsko-asociacijski sporazum z EU, marca 2003 pa je postala članica CEFTE. Vlada Republike Hrvaške je leta 2003 uradno zaprosila za članstvo v EU, junija 2004 pa je uradno postala kandidatka za vstop v EU. Aprila 2008 je bila sprejeta v zvezo NATO, sklenila pa je tudi prostotrgovinske sporazume z državami Jugovzhodne Evrope. Z vključevanjem v svetovne in evropske integracijske tokove, prilagajanjem zakonodaje evropski, uspešno privatizacijo, izvajanjem strukturnih reform, stabilnim političnim in gospodarskim okoljem ter urejanjem razmer v regiji je postala tudi privlačna za tuje naložbe. Pogajanja o vstopu v EU so se v letu 2011 zaključila in tako bi naj po napovedih 1. julija 2013 Hrvaška postala članica EU.

Proces tranzicije in privatizacije na Hrvaškem se je formalno začel leta 1990 s sprejetjem Zakona o Agenciji za prestrukturiranje in razvoj in Zakona o hrvaškem fondu za razvoj. Omenjeni instituciji sta imeli za nalogo voditi proces privatizacije. Hrvaška se je odločila za decentralizirano in nadzorovano privatizacijo. Po uspešnih letih 1991 in 1992 je bil proces privatizacije v nadaljevanju upočasnen, jeseni leta 1995 pa tako rekoč prekinjen. V letih 1996 in 1997 se je pripravljala tako kuponska privatizacija kot tudi privatizacija velikih javnih podjetij, a je bil v praksi proces privatizacije zanemarljiv. Proces lastniške preobrazbe je bil do konca oktobra leta 1995 končan v 2553 podjetjih oziroma v 70 odstotkih od 3692 podjetij, ki so od leta 1991 sodelovala v procesu privatizacije. Po letu 1995 je prišlo do zastoja procesa privatizacije. Poleg vojne so bili še drugi razlogi. Tako se je na primer kuponska privatizacija, ki naj bi pospešila privatizacijo, predvsem zaradi administrativnih težav začela šele v začetku leta 1998.⁷⁴ Miroslav Gregurek meni, da lahko privatizacijo na Hrvaškem do leta 2000 razdelimo v 4 faze:

- 1991–1994 (čas začetka in urejanja zadev v odnosu bančništvo – gospodarstvo),
- 1994–1998 (upočasnitev, občasno tudi zastoj gospodarskega razvoja),
- 1998–2000 (čas PID-ov in privatizacije bančnega sektorja),
- 2000 (stečajni, razprodaja še preostalega portfelja).

Prva faza se je začela s sprejetjem Zakona o transformaciji, potekala pa je pod nadzorom že omenjene Agencije za Republike Hrvaške za prestrukturiranje in razvoj. Vsa podjetja so bila razdeljena v dve skupini. V prvi so bila podjetja, za katera je država ocenila, da imajo strateško vrednost, in so tako prešla pod državno lastništvo in niso sodelovala v procesu privatizacije. Vsa ostala – takšnih podjetij je bilo skoraj 4000 – so spadala v drugo skupino. Pretvorba podjetja se je med drugim lahko izvedla prek prodaje celotnega kapitala podjetja, prodaje najboljšega dela podjetja, z vlaganjem kapitala in s prenosom delnic. V drugo fazo privatizacije so bila zajeta podjetja, ki se niso uspela sama lastniško preobraziti do roka, ki je bil postavljen. Ta podjetja so prešla neposredno pod nadzor Hrvaškega fonda za privatizacijo in Pokojninskega sklada. Leta 1996 je bil sprejet nov Zakon o privatizaciji. V okviru tega so morala delovati vsa podjetja, ki še niso bila sprivatizirana in ki so bila v lastništvu skladov. Velikih in strateško pomembnih podjetij v državni lasti omenjeni zakon spet ni vključeval. Tretjo fazo privatizacije je sprožil Zakon o privatizacijskih investicijskih skladih, ki je sprožil množično privatizacijo, temelječo na

⁷³ Štiblar, *Razvoj trgov Ex-Jugoslavije*, str. 23–43.

⁷⁴ Bendeković, *Privatizacija u Hrvatskoj*. Baletić, *Hrvatsko gospodarstvo u tranziciji*, str. 63–80.

brezplačni razdelitvi ljudem, ki so bili tako ali drugače povezani z vojno (vojni invalidi, družine padlih v vojni, izgnanci oziroma vrnjeni begunci, bivši politični zaporniki itd.). Omenjena populacija je obsegala približno 350.000 ljudi, samo v kuponski privatizaciji pa je sodelovalo 240.000 žrtev vojne, ki so jim brezplačno razdelili delnice v višini 2,65 milijarde tedanjih nemških mark. V četrti fazi je prišlo do nekaterih sprememb, tudi na političnem prizorišču. Zadeve v zvezi s privatizacijo, prestrukturiranjem, sanacijo in nadzorom zakonitosti dela Hrvaškega fonda za privatizacijo so prešle na Ministrstvo za gospodarstvo.⁷⁵ Pričakovane so bile tudi spremembe Zakona o privatizaciji.⁷⁶

Povzetek

ALEKSANDER LORENČIČ

PREHOD V KAPITALIZEM: IZKUŠNJA SLOVENIJE, ČEŠKE, SRBIJE IN HRVAŠKE

Po padcu berlinskega zidu so pričeli kot domine padati socialistični sistemi in pred več kot 30 državami, ki so bile vključene v proces tranzicije, je bil velik izziv, kako najhitreje in brez večjih pretresov zakorakati v kapitalistični sistem. Izhodiščni položaj tranzicijskih držav se je zelo razlikoval, Slovenija pa je v primerjavi z ostalimi imela boljše pogoje. V blagovni menjavi ni bila omejena le na vzhodni trg, politika v gospodarstvu, razen pri kadrovske politiki, ni imela tako prevladujoče vloge, prav tako je bil tehnološki razvoj na višji ravni kot v drugih socialističnih državah. Novim, neizkušenim vladam so na pomoč priskočile mednarodne finančne institucije in razni svetovalci, ki so o državah, ki so jim svetovali, v resnici vedeli bore malo. Države so se odločale predvsem med dvema konceptoma – liberalnem, ki je temeljil na tako imenovani »šok terapiji« (hitre spremembe in reforme) in tako imenovanem gradualističnem pristopu, ki je temeljil na postopnosti in pragmatičnosti, kar je zadevalo spremembe in reforme. Slovenija se je odločila za postopnost, kar je bilo, vsaj kar se prve faze tiče, glede na tedanje razmere modro. Slednji je vplival na mehkejši gospodarski, predvsem pa socialni prehod. S pridihom cinizma - postopnost je med drugim pripomogla tudi k temu, da smo v Sloveniji spoznali tako imenovane tajkune pozneje kot na primer na Madžarskem in drugod. Glede na to, da so v vseh tranzicijskih državah vladale specifične razmere, je bilo v prvi fazi tranzicije najpomembnejše, da so posamezne države posegale po specifičnih ukrepih in se opirale na lastne izkušnje ter da so institucionalne spremembe za uspešen prehod prilagodile lokalnim razmeram. Poleg tega je jasno, in to ne glede na izbrani pristop k tranziciji, da je za uspešen prehod in nadaljnji gospodarski razvoj bila potrebna politična stabilnost, kar je v razpravi dobro razvidno. Slovenija je to stabilnost imela, na drugi strani Srbija tudi po padcu Miloševića ne, zaradi česar gospodarska vprašanja niso bila prioriteta. Da sta država in gospodarstvo soodvisni veji in da trg ne more biti edini regulator sistema, je znova potrdila tudi zadnja globalna finančna in gospodarska kriza. Najuspešnejše države na svetu in njihova ekonomska politika to tezo potrjujejo.

75 Zanimivo je, da je Ministrstvo za gospodarstvo nadziralo delo Hrvaškega fonda za privatizacijo, minister pa je bil po zakonu član upravnega odbora omenjega fonda. Hrvaška je velik delež državnih podjetij privatizirala s prodajo deležev zaposlenim oziroma na osnovi javnega natečaja, ki ga je razpisala hrvaška Agencija za privatizacijo. Podjetja so sodelovala s svojimi ponudbami, ki jih je ocenil privatizacijski svetovalec, čigar cilj je bil izbrati najboljšega ponudnika. Se je pa nemalokrat izkazalo oziroma so mnogi tako menili, da ni bil izbran najboljši ponudnik. Spomnimo primerov Croatia osiguranje in Sunčanega Hvara, ob katerih se je bila ostra polemika. Ponudba je v obeh primerih prišla iz Slovenije, a ni bila izbrana.

76 Gregurek, *Stupanj i učinci privatizacije u Hrvatskoj*, str. 155–188.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv republike Slovenije (AS), AS 1272: *Družbeni pravobranilec Slovenije*, šk. 412, R 3/2000 R (Poročilo po sklepu Rejčeve komisije).

Objavljeni viri

Banka Slovenije, Letno poročilo za leto 1997. Ljubljana: Banka Slovenije, 1998.

Dejstva o (menedžerskih) prevzemih podjetij. Primer: Slovenija. Ljubljana: Zveza svobodnih sindikatov Slovenije, 31. 1. 2011.

European Bank for Reconstruction and Development, Transition report 2008. London: EBRD, 2008.

Uradni list RS, Stanovanjski zakon, št. 18, 11. 10. 1991.

Uradni list RS, Zakon denacionalizaciji, št. 27, 29. 11. 1991.

Uradni list RS, Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij, št. 55, 12. 11. 1992.

Uradni list RS, Zakon o prevzemih, št. 47, 1. 8. 1997.

Uradni list RS, Zakon o zaključku lastninjenja in privatizaciji pravnih oseb v lasti Slovenske razvojne družbe, št. 30, 16. 4. 1998.

Zavod za makroekonomske analize in razvoj (ZMAR), Delovni zvezek, št. 6, letnik III, Ljubljana 1994, str. 2.

Ustni viri

Pogovor z dr. Jurijem Bajcem, svetovalcem predsednika vlade Republike Srbije Miroslava Cvetkovića, Vlada Republike Srbije, Beograd (13. 10. 2010).

Pogovor z Jiřijem Havlom, Praga (30. 3. 2009).

Časopisni viri in strokovne publikacije

Intervju z dr. Jožetom Mencingerjem. *Mladina*, št. 46, 10. 11. 2006, str. 36–40.

Kanjuo-Mrčela, Aleksandra, Lastništvo zaposlenih na prelomu tisočletja. *Industrijska demokracija*, let. 6, št. 10, 2002, str. 21–24.

Kovač, Bogomir, Obsojeni na uspeh?. *Mladina*, št. 26, 24. 6. 2006, str. 34.

Kovač, Stanislav, Cvikel odhaja, Slovenija raja. *Finance*, št. 50, 15. 3. 2010, str. 11.

Lorenčič, Aleksander, 20 let kapitalizma. Prehod v »kapitalizem po meri človeka«. *Večer - Sobotna priloga*, LXVII, 11. 6. 2011, str. 10–11.

Mencinger, Jože, Deset let pozneje. Tranzicija – uspeh, polom ali nekaj vmes?. *Gospodarska gibanja*, št. 317, Ekonomski inštitut pravne fakultete, 2000/6, str. 25–40.

Mencinger, Jože, Makroekonomske dileme Republike Slovenije. *Gospodarska gibanja*, št. 217, 1991, Ljubljana: Ekonomski inštitut pravne fakultete, str. 25–35.

Novković, Goran, Intervju z Andrejo Böhm. *Agens: časopis za privatizacijo, prestrukturiranje in razvoj*, št. 64, november 1998, str. 2–5.

Popovič, Anica, Primer oškodovanja družbene lastnine oziroma divje privatizacije. *Podjetje in delo*, št. 7, 09. 11. 1992, str. 756–760; <http://www.ius-software.si> (18. 1. 2010).

Repovž, Grega, Intervju z dr. Jožetom Mencingerjem. *Mladina*, št. 46, 10. 11. 2006, str. 36–40.

Štiblar, Franjo, Globalna kriza in Slovenija. *Gospodarska gibanja*, št. 406, september 2008, str. 6–18.

- Štiblar, Franjo, Razvoj trgov Ex-Jugoslavije. *Gospodarska gibanja*, št. 267, Ljubljana: Ekonomski inštitut pravne fakultete, 1995/12, str. 23–43.
- Štor, Zvone, Intervju z Biljano Weber. *Večer - Sobotna priloga*, LXVII, 11. 6. 2011, str. 22–23.
- Vizovišek, Slavko, Gradualizem odhaja?. *Večer*, 30. 5. 2005, str. 2.

Elektronski viri

- 24ur.com, http://m.24ur.com/bin/mobile/index.php?article_id=3189548.
- EUROSTAT (Evropski statistični urad), <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
- Hren, Barbara, Konec mita o Sloveniji kot zmagovalki tranzicije, *Dnevnik - V objektivu*, 23. 4. 2011, http://dnevnik.si/objektiv/v_objektivu/1042440360 (16. 7. 2011).
- Spletna stran Veleposlaništva Republike Srbije, http://www.ambadasrbije.si/srbsko_gospodarstvo.html (10. 10. 2010).
- SURS (Statistični urad Slovenije), <http://www.stat.si>.
- Zadnje poročilo o delu Agencije za revidiranje lastninskega preoblikovanja RS na dan 31. 7. 2004, <http://www.arlpp.gov.si/aktualno.htm>, (27. 2. 2008), str. 8–9, 12–13.

Monografije

- Arrighi, Giovanni, *Dolgo dvajseto stoletje: Kapitalizem, denar in moč*. Ljubljana: Sophia, 2009.
- Baletić, Zvonimir et al. (ur.), *Hrvatsko gospodarstvo u tranziciji*. Zagreb: Ekonomski inštitut Zagreb, 1999.
- Begović, Boris, Mijatović Boško (ed.), *Four Years of Transition in Serbia*. Beograd: Center for Liberal-Democratic Studies, 2005.
- Chomsky, Noam, Waterman-Mcchesney, Robert, *Profit pred ljudmi: neoliberalizem in globalna ureditev*. Ljubljana: Sanje, 2005.
- Dedek, Oldrich et al., *The Break-up of Czechoslovakia An In-depth Economic Analysis*. Prague: Institute of economics of the Czech National bank, Avebury, 1996.
- Devetaković, Stevan, Jovanović-Gavrilović, Biljana, Rikalović, Gojko, *Nacionalna ekonomija*, Peto izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, 2008.
- Dobešova Dana et al., *The Transformation of the Czech Economy*. Brno: Masarykova univerzita v Brne, Ekonomicko-spravni fakulta, 2003.
- Ekonomska tranzicija u Srbiji 2001–2005. Rezultati, strategije, perspektive*, Savjetovanje ekonomista, privrednika i bankara, Ekonomski anali. Beograd: Naučno društvo ekonomista SCG sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu, 2006.
- Gjuričova, Adela, Kopeček Michal (ed.), *Kapitoly z dejin česke demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka/Litomyšl, 2008.
- Halushka, Andriy, *The Financial System of the Czech Republic*, No. 46. Vienna: Institute for Advanced Studies, East European Series, 1997.
- Javornik, Jana, Korošec, Valerija (ur.), *Poročilo o človekovem razvoju Slovenija 2002/2003. Človekov razvoj in zdravje*. Ljubljana: UMAR, 2003.
- Judt, Tony, *Povojna Evropa 1945–2005* (Druga knjiga). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.
- Klaus, Vaclav, *On the Road to Democracy, The Czech Republic from Communism to Free Society*. Dallas: National Center for Policy Analysis, 2005.

- Klvačova, Eva et al., *Czech Experience of Economic Transition and EU Accession Processes*. Prague: Institute of Integration of the Czech Republic into the European and World Economy, University of Economics, 2005.
- Lane-Stuart, David, Myant, Martin (ed.), *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries (Studies in Economic Transition)*. Basingstoke/ New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Lorenčič, Aleksander, *Tranzicija slovenskega gospodarstva v letih 1990-2004*, Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2010.
- Desai, Raj M., *Large Bank Finance and the Limits of Mass privatization in Eastern Europe: The Case of the Czech Republic*. Cambridge/Massachusetts: Harvard University, 1996.
- Mencinger, Jože, *Gospodarski sistem in politika Slovenije*. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, 1995.
- Myant, Martin, *The Rise and Fall of Czech Capitalism: Economic Development in the Czech Republic since 1989*. Cheltenham/Northampton: Edward Elgar, 2003.
- Pesek Rosvita, *Osamosvojitve Slovenije. »Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?«*. Ljubljana: Nova revija, 2007.
- Petković, Vladimir, *Tranzicija u Srbiji – Osam godina reforme. Radni dokument*. Leskovac: Srpski ekonomski forum, 2008.
- Pezdir, Rado, *Gradualizem – inhibitor tranzicije v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo – ICK, 2005.
- Prinčič, Jože, Borak, Neven, *Iz reforme v reformo, Slovensko gospodarstvo 1970–1991*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006.
- Splošni pogoji za gospodarski razvoj. Strategija gospodarskega razvoja Slovenije*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, 1995.
- Srbija 2000–2006. Država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije, 2007.
- Šušteršič, Janez, *Politično gospodarski cikli v socialističnih državah in tranzicija*, Doktorska disertacija. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1999.
- Tomeš, Zdenek et al., *Hospodarska politika 1900–2007*, Beckovy ekonomické učednice. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 2008.
- Transformation: The Czech Experience*. Prague: People in Need, 2006.
- Tranzicija, dostizanje EU i povezane teme. Uloga investitora iz Slovenije, Ruske federacije i Austrije*, Kopaonik biznis forum 2008. Kopaonik: Savez ekonomista Srbije i Udruženje korporativnih direktora Srbije, 2008.
- Zec, Miodrag, Cerović, Božidar (ur.), *Kuda ide Srbija. Ostvarenja i dometi reformi*. Beograd: Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu, 2008.
- Židek, Libor, *Transformace Česke Ekonomiky 1989–2004*. Praha: C.H. Beck, 2006.

Razprave

- Gregurek, Miroslav, Stupanj i učinci privatizacije u Hrvatskoj. *Ekonomski pregled*, let. 52, št. 1–2, str. 155–188.
- Lorenčič, Aleksander, Pretvorba družbene lastnine v privatno: privatizacija stanovanj in denacionalizacija. *Prispevki za novejšo zgodovino*, let. 50, št. 3, Ljubljana 2010, str. 113–130.